

Mål & Mæle · 3

20. årgang, november 1997

Sprogets billedrigdom

Sproget er spækket med billeder som vi knap nok ænser længere, som fx at vi taler om stolens *ben*, om sager der *syltes* og om at man er *gearet* til noget. Se hvor vi henter billederne fra og hvordan vi bruger dem side 6

Med lov skal dansk bygges

I år har vi fået to nye love om forskrifterne for retskrivningen og udmøntningen af den. Er du ikke klar over hvilke konsekvenser det får for retskrivningen og for danskerne, så får du klar besked side 12

Skriftsprogets lille krumtap

Det ser ud til at kommaet altid vil optage sinde- ne, ikke mindst nu hvor Retskrivningsordbogen anbefaler »det nye komma«. En sprogkonsulent kommenterer situationen og får svar fra en af redaktørerne side 16

Omkring og

Hvad betyder det lille ord *og* egentlig, og hvilken funktion har det? Læs fx hvilken forskel det gør at den nye bibeloversættelse har udeladt seks *og*'er i skabelsesberetningen. Side 20

Sprogaversionernes topti

Hvilke ti sprogproblemer irriterer og optager sprogbrugerne mest i kategorierne udtale, grammatik og betydning? Se hitlisten over hvad der hyppigst spørges om side 29

Sprogligheder 2

Billeder i hverdagens
sprog 6

Ordrede forhold 12

Paparazzo 15

Det svære komma .. 16

Redaktionelt 19

Og 20

Topti-listen 29

Ord til tiden 32

Bare det at vi har et sprog at glæde os over. Et sprog som ikke er uddødt, som ikke er forbudt, som vi gerne må tale, hvis vi kan.

Anne Marie Helger

SprogliGheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 17, 2. th.
2860 Søborg

! Gør jer endelig ingen allusioner

Der er ikke noget så irriterende som trykfejl. De forstyrrer læsningen og kan i værste fald så mistillid til den skrivende, hvorfor de selvfølgelig er mindst lige så irriterende for den som lægger navn til det skrevne. Derfor er korrekturlæsning en tvingende nødvendighed, og derfor kan den næsten ikke blive grundig nok.

Og dog. For indimellem kan en ivrig korrekturlæsning skabe nye fejl, og sådan opstod en kedelig og meningsforstyrende fejl i sidste nummer af Mål & Mæle. Artiklen »Foranderlighedens appendiks« havde på side 31 fået følgende formulering: »... referencer og illusioner ...«, men i sin helhed skulle sætningen have lydt:

Filologer og litteraturhistorikere laver tekstkritiske udgivelser af den ældre litteratur med kommentarer der

blandt andet skal kompensere for den sproglige afstand og manglen på viden om de samtidige referencer og allusioner, og på den måde holdes de gamle tekster »åbne« for os.

PF

! Mojn!

I Mål & Mæle, 2, september 1997, skriver Karen Margrethe Pedersen om mojn at »hilsenen findes på talrige ting som fx dørmåtter«. Det får mig til at tænke på vor bolig i Bhagalpur.

Bhagalpur er en by i Indien beliggende ved Ganges ca. 300 km øst for hovedstaden Patna i delstaten Bihar, Indiens fattigste. Min kone og jeg skulle bo der fra april 1994 i en umøbleret lejlighed, som vi fandt. Vi skulle købe alt fra knive og gafler over håndklæder og lagener til senge og møbler, herunder bl.a. også dørmåtte.

Nu er Bhagalpur en by på størrelse med Århus og vi var de eneste europæere, der boede i byen, så vores ønske om at indrette os mest muligt efter hjemlige forhold stødte på vanskeligheder, og vi måtte indgå mange kompromiser. Noget var det helt umuligt at skaffe så det bare lignede hvad vi var vant til i Danmark, herunder bl.a. også dørmåtte. Vi havde mulighed for med mellemrum at komme til Patna, som vel har mellem 1 og 2 millioner indbyggere, men stadig uden noget større udvalg af andet hjemligt udstyr til boligen end det, som indere har adopteret fra den tidligere kolonimagt. Dog herunder dørmåtter. Men udvalget var ikke stort, faktisk var der kun én mu-

lighed for en dørmatte af den kvalitet vi kendte hjemmefra. Af vedlagte foto ses at den havde påskriften MOIN.

Vi gjorde os vore tanker om årsagen til at man fandt sådan en dørmatte i Patna og sluttede med at gætte på at et sønderjysk firma havde entreret med en indisk måttefabrikant, men at leveringen af en eller anden grund ikke fandt sted og at den indiske fabrikant nu søgte at sælge de forgæves fremstillede måtter lokalt. Nu har vi så fået bekræftet at måtter med sådan indskrift faktisk anvendes, men at det så snarere er i Sydslesvig/Nordtyskland end i Sønderjylland.

*Ib Deleuran
Brabrand*

? Dobbelt nægtelse

Mål & Mæle har haft et par artikler om de dobbelte nægtelser der sniger sig ind i dansk.

Den genoplivede min mangeårige

undren over at Karen Blixen (!) konsekvent skrev »ikke hverken ... eller«. Er der nogen der har en god forklaring på denne ejendommelighed?

Og for at det ikke skal være løgn, så skrev VS på side 12 i Nyt fra Sprog-nævnet 1997/2: »... det ville ikke være hverken hensigtsmæssigt eller retfærdigt...«!

Hvad skal man dog efterhånden mene – ??

*Lone Lomholt
Espedal*

! Ser man efter i Ordbog over det Danske Sprog, opdager man at dobbelt nægtelse ved *hverken...eller* absolut ikke er noget nyt. Lad os tage et enkelt Holberg-citat: »Jeg har ikke talt hverken med Jeronimus eller hans Datter«, siger Erasmus Montanus, som jo dog er en dannet mand!

En forklaring på denne dobbelte nægtelse kunne være at der er visse forbindelser hvor den er nødvendig og ikke til at komme uden om. Det gælder sammenhænge som

han har ikke foretaget sig noget, hverken ringet eller skrevet

vi har ikke set hende, hverken i går eller i dag

jeg ser ikke fjernsyn, hverken DR eller TV2

Dobbelt nægtelse har vi også når nægtelsen er andet end *ikke*:

han har aldrig tid til hverken rejser eller sport

han vil på ingen måde hjælpe hverken dig eller mig

vi har ingen steder set hverken mus eller rotter

Det kunne så være grunden til at *ikke*

hverken...eller ikke føles som noget særligt forkert. Men skal man råde en der spørger, må man nok anbefale at undgå dobbelt nægtelse når det er muligt. Altså hellere

det ville hverken være hensigtsmæssigt eller retfærdigt

end

det ville ikke være hverken hensigtsmæssigt eller retfærdigt

– som Vibeke Sandersen altså skrev i Sprognævnets lille kvartalsblad. Men for at noget kan trykkes i Nyt fra Sprognævnet, skal det granskes meget omhyggeligt. Så VS's manuskript er læst og kommenteret af mange inden det går i trykken – bl.a. af Sprognævnets ni arbejdsudvalgsmedlemmer, som næsten alle er professionelle sprogfolk.

Og ingen af dem har studset over den dobbelte nægtelse!

EH

? Viden(s)center

Der findes en del videnscentre i Danmark. De er ikke helt enige om, hvordan man staver til *videnscenter*. Fx hedder det »Videncenter for synshandicap«, men også »Videnscenter for Døvblinde« og »Videnscenter for ordblindhed«. Hvad er mon det mest korrekte?

Alice Brødsgaard

! Problemet er at substantiver som *gaben*, *opvågnen*, *skelen*, *kunnen*, *hilsen*, *kvidren*, *afstandtagen* så at sige aldrig indgår i sammensætninger. Derfor har der ikke dannet sig en fast praksis for om der skal *s* mellem sammensættningens dele i tilfælde som *viden(s)bank* og *viden(s)område*. Disse to eksempler er fra Retskrivningsordbogen, som bestemmer at sammensætninger med *viden* har valgfrit *s*.

Telefonbogen for Københavnsområdet har tre eksempler uden *s*: *Videncenter for Hjerneskadede*, *Videncenter for Synshandicappede* og *Videncenter for Børn & Unge med multihandicap uden verbalt sprog*. Der er kun ét eksempel med *s*: *Videnscenter for Autisme*.

Det er for lidt at lave statistik på, men skal man råde nogen, må det blive at stave uden *s*, så man undgår den meget sjældne konsonantforbindelse *sc-*: *scene*, *scilla*, *science fiction*, *script* o.a. Men indrømmet – der er ikke meget argument i det!

EH

? Kære Mål & Mæle

Som forbruger af det ellers udmærkede blad, M&M er jeg ofte stødt på ordet: *Korrekt*. Erik Hansen fx synes jeg er meget glad for det ord. Når noget (sætning?) er *korrekt*, så er det vel fordi, at det er i overensstemmelse med en eller anden fastsat norm.

Hvis jeg kigger længe nok på ordet *korrekt*, så forekommer det mig, at det er en sammensætning af to ord nemlig: *kor-rekt*. *Rekt* er altså en forkortelse for *rektor(en)*, og *kor* er så det kor rektor har tilknyttet sig, der som veldresserede abekatte skriver og gør som rektor.

Er det at formulere sig *kor-rekt* at være en del af rektors kor?

Søren Lund
Odense M

! Ordet *korrekt* kommer af det latinske *correctus*, som er en bøjningsform af verbet *corrígere*. Stammen i det finder man i *regere*, *rektor* ('leder'), *regel*, *region* og mange andre ord. Det er altså sammen noget med at styre eller lede på rette vej.

Det er også den betydning vi har i *korrekt*. Det betyder oprindelig 'rettet'

– og altså fejlfri set i forhold til en eller anden norm.

Forstavelsen *kon-* (latin *con-*), som bliver til *kor-* foran *r*, betegner at noget er gennemført eller fuldstændigt.

EH

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Ekspedition og produktion:

Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postbox 3072, 6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 156,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til: Mål & Mæle, Pernille Frost, Mosevej 17, 2. th., 2860 Søborg.

Billeder i hverdagens sprog

Under besøg på biblioteket har jeg i de senere år iagttaget flere betydningsfulde ændringer. Det gamle kartotek forsvinder, og jeg må sætte mig ved en af skærmene for at finde frem til den bog, jeg søger. Men ak og ve! En dag er alle apparaterne ude af drift, og jeg henvender mig til en bibliotekar, der siger, at han desværre ikke kan hjælpe mig. Vi får i stedet en snak om teknikkens fordele og dens sårbarhed. Efter at vi har talt sammen et stykke tid, kommer bibliotekaren i tanke om, at han måske alligevel har en mulighed for at hjælpe mig. Han søger assistance i en – bog! Det lykkes, og jeg har haft en lidt pudsig oplevelse.

Bogen er ikke sådan at slå ud, og det hedder da også stadig bibliotek – det betyder som bekendt bogsamling – selv om mediatek vil være en mere dækkende betegnelse med det udlån, der finder sted af andre medier ved siden af bogen, det ældste massemedium. Sidst er videoen kommet til. Billedet har for alvor erobret en plads i bogens allerhelligste, biblioteket.

Efter at have besøgt USA gik den franske forfatter Georges Duhamel ind i en drabelig kamp mod billedkulturen. Det skete i essaysamlingen »Scènes de la Vie Future« fra 1930, der året efter på dansk fik den manende titel: »Red dig, Europa!« Duhamels danske væbner Oluf Bertolt refererer i 1951 hans synspunkt sådan: »Film, billedblade medfører ... læsekunstens forfald og i den sidste ende kulturens undergang«. På det tidspunkt, hvor man kunne læse

det, stod der gny om tegneseriernes berettigede eller uberettigede adgang til bibliotekets hylder. Det blev af mange opfattet som en kamp mellem bog og billede. Ret meningsløst, for billederne var der jo allerede i børneafdelingens billedbøger, som ingen tænkte på at forkaste.

Den gamle strid, som Georges Duhamel stod midt i, er endnu ikke forbi, når der klages over, at især ungdommen har alt for få gode læsere, mens det vrimler med bogdroppere og tv-narkomaner.

Der er det mærkelige ved problemstillingen, at vi ikke alene får billeder gennem øjet, men også gennem vores fantasi og forestillingsevne. Billederne vil altså i alle tilfælde være stærkt repræsenteret på bibliotekshylderne, for selve sproget er fyldt med dem.

Billedsprog og dagligliv

Når talen er om billeder i sproget, kan der imidlertid også tænkes på det, som i den faglige terminologi hedder metaforer. Meget ofte vil der for metaforernes vedkommende være noget, man kan se for sig, men ikke altid. En metafor er en overføring fra et betydningsområde til et andet, sådan som det er tilfældet i følgende eksempel: »De fik en *kold* modtagelse med *bitre* ord.« Her er *kold* og *bitre* flyttet fra temperaturrens og smagens sanselige verden til det psykiske.

Det fortæller meget om mennesker og deres liv, hvor dagligsproget henter

sine metaforer fra. Vi ser omverdenen og dens ting ud fra os selv, det menne-
skelige legeme: der er *hoved* på noder,
piber og søm, *øjne* på nåle og ternin-
ger, *næse* på sko, *tænder* på hjul, kam-
me og save, *hals* på en flaske, *ryg* på
bøger og stole, *ben* på borde og stole,
kød på frugter og *marv* i træer.

De mange århundreder, hvor det
meste af Danmarks befolkning levede
som bønder, har afsat sine tydelige
mærker i sproget. Noget kan være så
vanskeligt at finde som *en nål i en*
høstak, veninder *hænger sammen som*
ærtehalm, og man skal ikke *tærsk*
langhalm på det samme emne. Det gør
måske den kærlige plejer af sproget,
der uden at *høste bifald*, bliver kaldt
sprogrøgter.

Jens Busk, der var folketingsmand
1876–1906, understregede i hele sin
fremtræden sin landlige baggrund.
Med sin store veltalenhed har han nok
været med til at skabe en særlig agrar
tradition i sproget på Christiansborg,
der bl.a. forekommer i det djærvt latri-
nære udtryk, at de folketingsmedlem-
mer, som sidder bagerst i salen, siges
at sidde i *grebningen*, altså i den rende
bag dyrene i en stald, hvor gødningen
opsamles.

En vending, som Jens Busk gjorde
berømt, brugte en politiker mere end et
halvt århundrede senere, da han, som
var vokset op på den københavnske
stenbro, erklærede, at han var glad for,
at han havde haft *ren halm i træskoene*
som deltager i forhandlinger, hvor an-
dre havde været luskede.

I hvor høj grad vi mennesker bindes
af fortiden kan opleves på Danmarks
tekniske Museum i Helsingør. Der står
den første danske bil, Hammelvognen
fra 1887, og ikke overraskende er den

skabt i hestevognens lignelse med
chaufføren tronende højt oppe på –
man har lyst til at sige – kuskæsædet.
Nutidens bil ser helt anderledes ud,
men motorens effektivitet måles stadig
i *hestekræfter*.

Krig, sport og økonomi

Det kan umiddelbart overraske, at
krigsmetaforer i et land som Danmark
fylder så meget som de gør med ord
som fx *taktik*, *strategi*, *mobilisering* og
offensiv. Ved nærmere eftertanke er det
alligevel ikke så mærkeligt i betragt-
ning af tilværelsens fundamentalt kon-
fliktfyldte karakter. I sociale institutio-
ner er den del af personalet, der står
direkte mellem institution og klienter,
blevet kaldt *frontpersonale*, og så går
vi i øvrigt i *krig* med de vanskelige op-
gaver og *drager til felts* mod snart det
ene og snart det andet.

De gamle krigsbilleder har i dag fået
en livskraftig arvtager i en ret omfat-
tende sportsmetaforik. Det er først og
fremmest fodboldverdenen, der yder
sine bidrag: Det *gule og røde kort* vises
snart til den ene og snart til den anden,
man finder ud af, hvordan problemerne
skal *tackles*, og der kan *scores* meget
andet end mål. Statsministeren tog ikke
alene imod Bjarne Riis i Tivoli, men
ydede også sporten sin tribut ved at
præsentrere sine ministre som *det nye*
hold.

Vi bombarderes til stadighed med
økonomiske betragtninger, der næsten
har gjort det af med al anden tænkning
på især det politiske område. Derfor
kan det ikke undre, at det er svært at få
øjne på grænsen for, hvad man kan *inve-*
stere i og *markedsføre*, det kan være
menneskelige følelser eller kirkens for-
kyndelse. Der er mennesker, der mang-
ler *overskud* til at foretage sig noget, og

der er andre, der ikke er gode til at *sælge* sig selv. Dronningen var på en rejse god til at *sælge Danmark*. Måske er der nogen, der ikke vil *købe* den påstand.

Skolen og teknikken

Bitre oplevelser fra barndom og ungdom må ligge bag de velkendte mare-ridtsagtige eksamensdrømme, ligesom der også må stå meget på spil, når voksne mennesker bruger mange forskellige udtryk, som stammer fra skolesfæren. Lidt mystisk er der ved vendingen, at alt er *gået efter bogen*, som må være en forkortet form for den tidligere gængse: *efter Søren Mathiesens regnebog*. Søren Mathiesens regnebog udkom 1689, men dens afløser er kommet i utallige oplag helt ind i dette århundrede.

Det er ikke rart for den, som har *sovet i timen* eller *glemt at læse på lektionen*, sådan som politikere ofte hævder om hinanden. Det værste er dog, hvis en minister skal *stå skoleret* for et folketingsudvalg. De fleste vil nok her se for sig den situation, hvor en elev er kaldt til inspektørens kontor for at stå til ansvar for sine gerninger. Udtrykkets oprindelige betydning er for længst gået tabt: at *stå skoleret* betød, at man blev pisket på den nøgne ryg af alle skolens lærere og elever.

I dag er det ikke mindst teknikken, der præger billedsproget: man *kører* forretninger, skoler og meget andet. Er man *gearet* til det, man foretager sig, eller er det nødvendigt at tage på kursus for at *tanke op*? *Bevægeapparatet* fungerer måske ikke så godt, og læreren arbejder med et dårligt *elevmateriale*. Vi er her på vej over i en tingsliggjort menneskeopfattelse, der står i skarp modsætning til de metaforer, der

blev nævnt tidligere, hvor mennesket og ikke teknikken var det suveræne udgangspunkt, men det sker da også samtidig med, at robotter i stigende grad erstatter mennesker.

Der findes en række områder med særlig grobund for billedrigdom: Ordsprogene henter deres anskuelige kraft i det, man tidligere let har kunnet iagttage: *Man må smede, mens jernet er varmt*. Landsbysmedjen er for længst forsvundet, men i køkkenet kan man stadig sande Peder Laales gamle ord: *Det fede vil altid oppe være*, når man ser, hvordan fedtet flyder oven på suppen. Til gengæld vil ingen som førhen finde på at bruge det om forskellene i de sociale forhold.

Når vi bliver vrede på hinanden, står dyreverdenen til rådighed med skældsord som *svin*, *torsk* m.m.

Øgenavne giver mulighed for mere rammende karakteristik. Hjemme blev Søren Kierkegaard af sin far kaldt for »*Gaffelen*« på grund af sin tidligt udviklede sans for stikkende satiriske bemærkninger.

Den folkelige humor har en af sine tumlepladser, når den døber bygninger med betegnelser, der ligger langt væk fra enhver arkitektformulering, men til gengæld røber den umiddelbare oplevelse. Her kan for Københavns vedkommende nævnes: *Lagkagehuset*, *Stærekassen* og den nytilkomne sorte *Beauty-box* på Rådhuspladsen.

Svært billedsprog

Det er sjældent metaforer er vanskelige at forstå. Ved meddelelsen om den kinesiske leder Deng Xiaopings død siger en kommentator i radioen, at han i de sidste år kun havde været en *grøntsag*. Hvordan kommer det ord i en tid, hvor alt skal være positivt grønt

til at få en ny nedsættende betydning, så det betegner en person, hvis hjernevirksomhed er helt eller delvis borte? Forklaringen må være, at ordet er et dårligt oversættelseslån fra engelsk, hvor »vegetable«s forbindelse med et sløvt, vegeaterende liv er anderledes indlysende.

Enkelte metaforer bruges ubekymret, selv om en egentlig forståelse af dem kræver nogen viden. *Politisk kandestøberi* stammer fra Holbergs komedie »Den politiske Kandestøber«. At *gøre nogen en bjørnetjeneste* har sin rod i Fontaines fabel, hvor der fortælles om bjørnen, der i sin hjælpssomhed kommer til at slå sin herre ihjel med det drabelige slag mod den generende flue på herrens næse.

Går vi uden for landets grænser, bliver det hurtigt klart, at de forskellige sprog ikke uden videre bruger de samme billeder. Et enkelt eksempel kan vise det: Fransk nøjes uden metafor med at konstatere, at nålen har et hul. Dansk, hollandsk, engelsk og græsk taler om *nåleøjet*, mens russerne og tyskerne ser et *lille øre* for sig.

Billeder i konflikt

Når journalister skal lave en kort overskrift, kommer de undertiden for skade at bruge billeder, der nok kan have værdi som blikfang, men med rette ender i avisens rubrik med sproglomster, hvor man så kan more sig over deres mere eller mindre komiske karakter. Overskriften »Psyisk syge er endt i *syltekrukken*«, er ikke så heldig. Det virker stødende, hvis der ikke er en vis samklang mellem emne og billede, så det skurrer i ørerne, når det i en radiosamtale om helligåndssalmer bliver sagt, at »begrebet ånd igen er ved at *komme på banen*«. Helt grotesk bli-

ver det, når en journalist i Radioavisen stiller spørgsmålet, »om EU er parat til at *sætte tommelskruerne* på Tyrkiet, for at landet skal overholde menneskeretighederne.«

En meget almindelig fejl består i, at man bruger flere billeder samtidig, som så kolliderer med hinanden. Når den slags fadæser er mulige, hænger det sammen med en stærkt svækket fornemmelse for, at der er tale om billeder. Det er af samme grund ikke let at vide, hvor mange der egentlig er blevet stærkt generet af denne sætning: »*Talenter hives så at sige ud af livmoderen inden de har trådt deres barne-sko.*« Eller hvad med følgende avisoverskrift: »*Kina giver græsrodder mundkurv på!*«

Men metaforen kan også bruges med stor kraft, hvor sproget lever af det sete: På det demokratiske partikonvent i 1988 holdt borgerrettighedsforkæmperen Jesse Jackson en tale med genial brug af et billede. Han fortæller, at hans bedstemor ikke ejede et tæppe, der kunne varme ham som barn. Hun var ikke rådvild, men tog gamle tøjstumper, og af dem skabte hun et kludetæppe, der var smukt og stærkt. På samme måde skal demokraterne skabe et multiethnisk samfund med flere farver. Han ser USA for sig som et smukt og stærkt *kludetæppe*.

Jesse Jackson erstatter ikke alene det nedslidte men også misvisende billede af USA som en *smeltedigel* med et nyt og rammende. Han samler også hele sin politik i et eneste ord.

Nedslidning

Nedslidning ved stadig brug af de samme billeder er et ganske almindeligt fænomen, så man ikke »ser« noget for sig ved de ord, der ellers skulle appel-

lere til forestillingsevne og fantasi. I de mildeste former for nedslidning er der stadig en fornemmelse af, hvad det drejer sig om. Fra engelsk har vi omkring 1968 overtaget den overførte brug af *græs-rødder*. Hvad rummer dette billede? Græs-rødder: Det er grokraft nedefra, forbindelse til det levende liv, som ikke uden videre kendes i toppen, det er slidstyrke og også magt, ikke i kraft af position, men i kraft af at være mange.

Visse gamle billeder er i tidens løb blevet helt uigennemskuelige, men bruges alligevel stadig. At *opgive ævred* betyder nu at lade stå til. Ordet *ævred* udløser ikke den mindste antydning af noget set, konkret. Det er imidlertid et levn fra den gamle bondekultur. Når der var blevet høstet, kunne den indhegning sløjfes, der havde holdt kreaturerne ude fra markerne: ævred var opgivet.

Nedslidningen af dagligdagens metaforer er tydelig nok i den allerede nævnte type: *bordben*, *stoleryg* osv. Hvis man standser op og spørger sig selv, hvad det egentlig er, sproget her udtrykker, er det meget let at erkende og opfatte billedet.

En nedslidning, der er gået langt videre, foreligger i den omfattende metaforik, der er forsvundet i total glemsel. Det gælder talrige abstrakte ord, som har sin rod i noget konkret. Hvem vil i dag forbinde det abstrakte ord begribe med det helt konkrete gribe? Opfatter nogen, at man løser en gåde, som man løser en knude? Først når ordenes grundbetydning bliver erkendt, viser det sig, at sproget er gen-nemvævet af glemte billeder.

Digterne og billedsproget

De nedslidte og efterhånden døde

metaforer kan af og til på forskellig måde genoplives af digterne. Vi kan alle bruge udtrykket tidens tand, men kun en Benny Andersen finder på at skrive: »Barndommens land. *Tidens mælketand*.« Digterne, sprogets mest lidenskabelige elskere, har til alle tider i større eller mindre grad dyrket metaforen. I antikkens berømte lærebog i digtekunst, Aristoteles' »Poetik«, hedder det da også: »Langt det største er da også at være dygtig til at bruge billeder.«

Om digtningens brug af billeder er der siden skrevet umådelig meget, men det er en anden historie, som Kipling siger.

Metaforen i erkendelsens tjeneste

Der er ikke noget mærkeligt i, at hverdagens billeder i sproget har en formidlende pædagogisk funktion, når mennesker, der beskæftiger sig med videnskabeligt arbejde, vil give nogle af deres resultater videre på en måde, der er forståelig for lægfolk.

Mere overraskende er det, at den nyere sprogvidenskab åbner vores øjne for, at metaforen også har en uundværlig erkendelsesmæssig funktion, når videnskabens folk henvender sig til hinanden. Metaforen står med andre ord også i den videnskabelige erkendelses tjeneste, sådan som det fremgår af George Lakoff og Mark Johnsons bog »Metaphors we live by« (1980).

Man har glemt, hvad Aristoteles også siger, nemlig i sin »Retorik«: »Almindelige ord giver kun, hvad vi ved i forvejen, det er fra metaforen, at vi bedst får fat på noget nyt.« Førhen har det været almindeligt at betragte videnskabens sprog som billedfattigt. Og det har oven i købet været betragtet som et videnskabeligt ideal. Det skulle

nu engang være sådan, når man holdt følelseslivet udenfor. Derfor var det næsten udelukkende i retorikken og stilistikken, at man beskæftigede sig med metaforen og dens æstetiske funktion.

Metaforen står nu på en helt anden måde centralt, når den viser sig at være af basal betydning for al erfaring og forståelse af omverdenen. Den er allestedsnærværende.

Jørn Bendix
f. 1920
cand.mag.

Paparazzo

Søndag morgen den 1. september var vi mange der lærte et nyt ord, nemlig *paparazzo* eller *paparazzo-fotograf*. Det betegner en skamløst pågående fotograf som gør livet surt – eller sødt – for kendte mennesker: skuespillere, politikere, kongelige. Som danske afløsningsord har man foreslået det meget rammende *snigfotograf*.

Folkene i radio og tv gik øjensynlig ud fra at vi alle kendte ordet *paparazzo*, for det varede meget længe før der blev givet en forklaring. På Dansk Sprognævn har man eksempler tilbage fra 1987, så ordet er faktisk ikke helt nyt i dansk.

Paparazzo stammer fra den italienske filmskaber Fellinis film »Det søde liv« fra 1960, hvor en aggressiv sladderbladsfotograf hedder *Paparazzo*. Der er altså tale om et *eponym*, dvs. et ord dannet efter et navn, f.eks. *en don juan*, *en alfons*, *en herkules* – i disse tilælde navne fra litteraturen.

Men navnet *Paparazzo* stammer faktisk også fra litteraturen, nemlig fra romanen »By the Ionean sea« (1901) af den engelske forfatter George Gissing (1857-1903), oversat til italiensk i 1957. I denne bog optræder der en aparte værtshusholder ved navn *Papa-*

razzo. Men i øvrigt skal *Paparazzo* være et hæderligt italiensk familienavn, som man kan finde i de fleste telefonbøger.

Når Fellini valgte dette ord for sin snigfotograf, var det udelukkende på grund af navnets lydsymbolik: *Paparazzo* lyder som et klikkende fotografiapparat, har han udtalt. Han har også oplyst at navnet for ham har mindelser om ordet *pappataco* som er betegnelsen for et blodsugende insekt, hvis bid kan fremkalde en meget ubehagelig feber. Og så gør det jo ikke betegnelsen ringere at *razzo* betyder 'raket' og dermed alluderer til blitzlamperne.

Der er næppe tvivl om at entalsformen *paparazzi*, flertal *paparazzier* står stærkt i dansk.

Men den italienske form i ental er *paparazzo*, i flertal *paparazzi*. Altså på samme måde som i *konto* – *konti*, *risiko* – *ricisi*, *tempo* – *tempi*. Derfor er det det mest systematiske at bruge *o*-formen i ental og i sammensætninger: *paparazzo-fotograf* – ligesom i *konto-udtog*, *risikotillæg* og *temposkift*. I flertal *paparazzi* eller lettere fordansket *paparazzoer* efter samme mønster som *celloer*, *mottoer* og *fiaskoer*.

Erik Hansen

Ordrede forhold

Om retskrivningsloven og sprognævnsløven

Den 1. august 1997 trådte der to love om det danske sprog i kraft, nemlig *lov nr. 320 af 14.5.1997 om Dansk Sprognævn (sprognævnsløven)* og *lov nr. 332 af 14.5.1997 om dansk retskrivning (retskrivningsloven)*. I tilknytning til Sprognævnsløven har Kulturministeriet desuden udsendt en ny bekendtgørelse om Sprognævnet, *bekendtgørelse nr. 707 af 4.9.1997 om Dansk Sprognævns virksomhed og sammensætning*.

Fra minister til Folketing

Den danske retskrivning og det danske sprognævn er altså nu »kommet på lov«. Det er en vigtig og enestående begivenhed i den danske sproghistorie. Hidtil har forskrifterne for retskrivningen og for Sprognævnet nemlig først og fremmest været bekendtgørelser udstedt af en minister. Og selvom ministeren – som fx undervisningsminister Hartvig Frisch ved retskrivningsreformen i 1948 – havde sikkerhed for at der var parlamentarisk dækning for hans bekendtgørelse, så var der ligegodt tale om administrative forskrifter, som en senere minister ville kunne ændre eller fjerne uden at forelægge det for Folketinget.

Det kan ikke længere lade sig gøre. I dag hviler såvel den danske retskrivning som Dansk Sprognævn på et lovgrundlag der er vedtaget af Folketinget, og som det kun tilkommer samme lovgivende forsamling at ændre eller opheve.

Reformer?

Hvad er der så sket af ændringer efter at de to love er vedtaget og trådt i kraft? Er det fx en retskrivningsreform Folketinget har vedtaget? Og har tinget ved samme lejlighed udstyret Sprognævnet med carte blanche til at skalte og valte med stavningen af ordene i det danske sprog? – Næh, slet ikke:

Retskrivningen som sådan er ikke ændret en tøddel. De stavemåder og bøjningsformer og kommaer og orddelinger mv. der var korrekte før 1. august 1997, er stadig korrekte. Og de stavemåder mv. der var forkerte før denne dato, er lige så forkerte i dag. Indholdet af den officielle danske retskrivning er altså det samme. Men der er i dag flere der er forpligtet til at følge den officielle retskrivning, end der var før den 1. august (se nærmere nedenfor).

Heller ikke hvad Sprognævnet angår, er der sket drastiske ændringer. Nævnets beføjelser er blevet præciseret og klargjort i den nye lov (og i den dertil hørende bekendtgørelse, se nærmere nedenfor). Men i øvrigt afviger de ikke synderligt fra de hidtidige beføjelser og fra den praksis der har været fulgt siden nævnet blev oprettet i 1955. Og de opgaver som Sprognævnet havde efter den gamle bekendtgørelse, har nævnet stadig.

Skal man kort sammenfatte virkningen af de to love om sproget, kan man sige at de har bragt ordrede forhold på området.

Med sprognævnsløven foreligger der nu formulerede direktiver for hvilke retskrivningsændringer Dansk Sprognævn kan tillade sig at foretage på egen hånd, og hvilke ændringer der kræver godkendelse i Kulturministeriet og Undervisningsministeriet.

Og med retskrivningsloven er der blevet ryddet op i den uoverskuelige samling af gamle og delvis forældede retskrivningsbekendtgørelser og -cirkulærer der hidtil har udgjort grundlaget for den officielle danske retskrivning: I lovens sidste paragraf ophæves der udtrykkeligt 4 bekendtgørelser. Men derved bortfalder der samtidig yderligere et antal ændringsbekendtgørelser og -cirkulærer, således at retskrivningsloven alt i alt erstatter en halv snes retskrivningsforskrifter udstedt i årene 1892–1984.

En af de ændringsbekendtgørelser der er bortfaldet med retskrivningsloven, er Kirke- og Undervisningsministeriets bekendtgørelse nr. 184 af 15.12.1900. Med den blev det gjort valgfrit om man ville bruge verbernes pluralisformer eller ej, dvs. om man ville skrive fx *Vi lobe* og *Vi ere* eller *Vi løber* og *Vi er*. Det er altså først nu efter den 1. august 1997 at der ikke længere er mulighed for at bruge pluralisformer af verber i den officielle danske retskrivning!

Sprognævnet og retskrivningen

Både efter retskrivningsloven (§ 1, stk. 1-2) og sprognævnsløven (§ 1, stk. 1, og § 2, stk. 1-2) er der en nær forbindelse mellem Dansk Sprognævn og den officielle danske retskrivning. Det fastslås således i begge love at den danske retskrivning fastlægges af Dansk Sprognævn, at denne retskrivning offentliggøres i den officielle danske retskrivningsordbog, og at det er

Dansk Sprognævn der redigerer og udgiver denne ordbog.

Om de retningslinjer som Dansk Sprognævn skal følge ved fastlæggelsen af den danske retskrivning, henviser retskrivningsloven (§ 1, stk. 2) til de regler der er fastsat »i eller i medfør af« sprognævnsløven. Der sigtes her til sprognævnslovens § 1, stk. 3, og den bekendtgørelse som kulturministeren har udstedt i medfør af lovens § 1, stk. 5, samt til lovens § 2, stk. 2-3.

Det første sted i sprognævnsløven drejer sig om grundlaget for nævnets arbejde i almindelighed. Det fremhæves her at nævnet i sit arbejde skal »tage hensyn til sprogets funktion som bærer af tradition og kulturel kontinuitet og som spejl af samtidens kultur og samfundsforhold«. Hvad der menes med denne meget almene og åbne formulering, er uddybet dels i de bemærkninger der ledsagede lovforslaget da det blev fremsat i Folketinget 20. november 1996, dels i Kulturministeriets bekendtgørelse af 4.9.1997 om Sprognævnet.

Tradition og sprogbrug

Nøgleordene i såvel bemærkningerne til lovforslaget som bekendtgørelsen er traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet. Det er de to hovedprincipper som Sprognævnet skal tage hensyn til i sit arbejde med sprognormeringen, herunder fastlæggelsen af retskrivningen. I bemærkningerne til lovforslaget er principperne beskrevet således:

Efter traditionsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, der har været gældende siden bekendtgørelse nr. 24 af 27. februar 1892, og som er kommet til udtryk i de retskriv-

ningsordbøger, som Dansk Sprog-
nævn har udgivet.

Efter sprogbrugsprincippet skrives
ord og ordformer i dansk i overens-
stemmelse med den praksis, som
følges i gode og sikre sprogbruger-
skriftlige sprogbrug.

Efter traditionsprincippet ligger
stavemåderne af det eksisterende
ordforråd principielt fast, bortset fra
justeringer som følge af sprogbrugs-
princippet. Et element i traditions-
princippet er princippet om, at frem-
medord, der er blevet almindelige i
dansk, skrives i overensstemmelse
med de regler, der gælder for oprin-
delig danske ord og ældre låne- og
fremmedord i dansk.

Samme forklaring giver 1997-bekendtgørelsen om Sprognævnet, der dog yderligere (i § 1, stk. 3) præciserer hvilke ord traditionsprincippet skal anvendes på:

Dette princip gælder først og frem-
mest ord fra græsk, latin og fransk
og ord dannet af græske, latinske og
franske bestanddele. Ord fra andre
sprog, specielt nyere ord, skrives
som hovedregel i overensstemmelse
med skrivemåden i det pågældende
sprog eller med international prak-
sis.

Man kan her bemærke at de to hoved-
principper altså først og fremmest er
aktuelle når det drejer sig om stavning
af fremmedord. Man kan ligeledes
bemærke at den gamle retskrivningsbe-
kendtgørelse fra 1892, der blev op-
hævet med vedtagelsen af den nye ret-
skrivningslov, stadig er med i kulissen
som en del af grundlaget for moderne
dansk retskrivning. Og man kan ende-
lig bemærke at ord fra engelsk – der

her ganske vist skjuler sig bag etiketten
»ord fra andre sprog« – nu også er
kommet med i retskrivningsforskrifter-
ne, og at de i overensstemmelse med
sprogbrugsprincippet som hovedregel
fortsat skal skrives på samme måde
som i engelsk.

Præciserede beføjelser

Sprognævnens § 2, stk. 2-3, afstikker
rammerne for Sprognævnets ret til
at lave ændringer i Retskrivningsord-
bogen – og altså dermed i den officiel-
le retskrivning. Det anføres her at næv-
net på egen hånd – uden at spørge –
kan »foretage ændringer og ajourførin-
ger af ikkeprincipiel karakter«. Æn-
dringer »af principiel karakter« skal
derimod først godkendes af kulturmini-
steren, der inden en evt. godkendelse
skal forelægge sagen for undervis-
ningsministeren.

Hvad man skal forstå ved »ændrin-
ger af ikkeprincipiel karakter« og
»ændringer af principiel karakter«, for-
klares ikke i selve loven. Men også her
er der hjælp at hente i bemærkningerne
til lovforslaget. Det fremgår her at man
ved »ændringer af principiel karakter«
forstår mere gennemgribende eller
systematiske ændringer, og som ek-
sempler nævnes:

forslag til indførelse af ny tegnsæt-
ning, afskaffelse af stumme h'er og
d'er, genindførelse af store bog-
staver i navneord, konsekvent for-
danskning af fremmedords stavning
eller ændring af endelsen »tion«/-
»sion« til »sjon« eller endelsen
»ium« til »ie« (i fx gymnasium og
planetarium).

Om de ikkeprincipielle ændringer op-
lyses det i bemærkningerne at Sprog-
nævnet efter loven vil få »bemyndigel-
se til at foretage justeringer af enkelt-

ords stavemåde og bøjningsformer og ændringer, der ikke er gennemgribende eller systematiske».

Det er nyt at det nu udtrykkeligt står i bestemmelserne for Sprognævnet at nævnets beføjelser mht. retskrivningsændringer afhænger af om ændringerne er af principiel karakter eller ej. Og det er også nyt at der nu gives eksempler på hvad man skal forstå ved principielle ændringer, således at grænsen mellem tilladelige og ikketilladelige ændringer nu tegner sig relativt klart. Men i øvrigt er der tale om en skelnen og et princip som også har været anerkendt i det hidtidige samarbejde mellem Sprognævnet og nævnets ministerium, og som nævnet også har lagt til grund ved redaktionen af 1. udgave af Retskrivningsordbogen fra 1986.

Retskrivning for flere

Den officielle danske retskrivning var til at begynde med skolens retskrivning. Det var den retskrivning som skulle bruges i undervisningen i skolerne og ved prøver og eksamener. Siden 1948 har også statstjenesten skullet følge denne retskrivning. Og med retskrivningsloven fra 1997 er kredsen af personer der er forpligtede til at bruge den officielle retskrivning, udvidet yderligere.

Retskrivningen skal nu – ud over af skolen – følges af »alle dele af den offentlige forvaltning, af Folketinget og myndigheder med tilknytning til Folketinget samt af domstolene«. Det uddybes i bemærkningerne til lovforslaget, der bl.a. præciserer at den officielle retskrivning »foruden forvaltningsmyndigheder inden for statstjenesten« nu også omfatter »den kommunale og amtskommunale forvaltning«.

Kommunerne mv. har altså måttet sige farvel til deres hidtidige ret til at

skrive som de ville. Men eftersom de – ligesom i øvrigt privatpersoner og private virksomheder – i praksis har følt samme forpligtelse over for Retskrivningsordbogen som de dele af befolkningen der skulle følge den, er der tale om en ændring der næppe vil blive registreret rundt om på rådhus og amtsgårde.

De to love og den nye sprognævnsbekendtgørelse er trykt i *Lovtidende A*, 1997, s. 1497-98 (sprognævnsløven), s. 1521 (retskrivningsloven) og s. 3745-46 (bekendtgørelsen). De er desuden aftrykt i *Nyt fra Sprognævnet* 1997/3, s. 5-10, og kan også ses på Dansk Sprognævns hjemmeside på Internettet: www.dsn.dk.

Artiklen her i Mål & Mæle er en let revideret version af en artikel med samme navn i *Nyt fra Sprognævnet* 1997/3, s. 1-5.

Henrik Galberg Jacobsen

f. 1944

seniorforsker i Dansk Sprognævn

Det svære komma

Hvis man kører bil og olietrykslampen begynder at lyse, har man 3 muligheder. Man kan glæde sig over det pæne røde lys. Man kan tage en skruetrækker og en hammer og slukke lampen. Og man kan fjerne årsagen til, at lampen lyser.

Hvis man sidder ved sin skærm og skriver, og man pludselig opdager 4 kommaer på samme linie i teksten, har man de samme 3 muligheder. Man kan hygge sig med kommaerne – lune sig ved tanken om, at man kan skrive så indviklede sætninger. Man kan slette hvert andet komma. Og man kan fjerne årsagen til, at der er brug for de mange kommaer: Kigge sætningsstrukturen efter, skrive teksten om, gøre den mindre kompliceret.

Den snørklede tekst

Den første af de 3 muligheder tiltaler mange af os, selv om vi ikke rigtig vil være ved det. Dybt nede ligger nemlig stadig respekten for de snørklede sætninger: – *Død eller invaliditet, når ulykkestilfældet er indtruffet som følge af, at føreren af båden var under selvforskyldt beruselse eller under dertil svarende påvirkning af narkotika eller andre giftstoffer, medmindre sikrede godtgør, at den tilskadekomne ikke vidste, at føreren var således påvirket.* – Jamen, tænk hvis man dog kunne!

Der er bare den hage ved det, at *det kan man ikke!* De færreste kan begå sig i den slags sætningsbygningsorgier uden at begå mindst én grov bommert

pr. sætning. (Der er også en i eksemplet.)

Pausekommaet og »det nye komma«

Den anden mulighed er at fjerne nogle af kommaerne. Det har man hidtil kunnet med pausekommateringen – et logisk system, der benyttes af mange skønlitterære forfattere, men som er upraktisk i erhvervssprog. Det er for svært, fordi det forudsætter et vist sprogøre, og det kan aldrig give helt éntydige kommaplaceringer.

Pausekommateringen er nu officielt erstattet af »enhedskommaet« eller »det nye komma« Systemet skal begrænse antallet af kommaer uden at give afkald på faste regler for, hvor de skal stå. Reglerne forudsættes bekendte af Mål & Måles læsere.

»Det nye komma« virker overfladisk set meget sympatisk, men løser i virkeligheden ingen problemer. For det første skal man stadig kunne finde hoved- og bisætninger i teksten – altså kunne sætte kryds og bolle. Her ligger som bekendt den store blokering for mange mennesker! For det andet skal man nu oven i købet huske, hvornår der skal være komma mellem hoved- og bisætning, og hvornår ikke. Og for det tredje, og værst af alt: Man mister det grammatiske kommas rød-lampe-effekt over for snirklede sætningskonstruktioner.

I »Nyt fra Sprognævnet« 1997/2 argumenteres der på side 11 glimrende (omend vistnok ufrivilligt) for dette

synspunkt. »Jeg tænker på Peter Hansen (,) der bor i nummer 48. (...) Kommunikationssituationen er aldeles afgørende for, om et sådant komma skal være der eller ikke.« Væsentligst for en sprogforsker, essayist eller skønlitterær forfatter, ja. Men ikke til megen hjælp for den ufaglærte sprogbruger (tømrermester, assurandør, sagsbehandler...), der bare vil vide, hvad der er rigtigt, så han eller hun kan få skrevet sine breve korrekt og i en fart.

Korrekturlæser-sætningen er bedårende som eksempel på den røde lampe. – Den er selvfølgelig rykket ud af sin sammenhæng: (Forlaget gav frokost til) korrekturlæserne, hvoraf tre udgjorde en klub, der advokerede for kommaernes bortfjernelse.« Helt håbløst, viser den grammatiske kommatering. Om igen: »Forlaget gav frokost til korrekturlæserne. Tre af dem udgjorde en klub, der advokerede for kommaernes bortfjernelse.«

Codans valg:

Det grammatiske komma

I Codan har vi valgt at fastholde det grammatiske komma i selskabets skriftlige norm: En klar og éntydig regel, som slår fast, at sådan-og sådan er det i hvert fald korrekt. Og hvis der på den måde bliver mere end (højst) 2-3 kommaer hen til næste punktum, så er det ikke kommateringsprincippet, der er noget i vejen med – det er teksten...

At der så i nogle situationer kan være andre måder at gøre det rigtigt på, det er både fint og godt. Men de muligheder overlader vi til dansklærere og forfattere at udnytte. På den måde får vi også tid til lidt sagsbehandling imellem, og det er jo trods alt det, kunderne først og fremmest forventer af os.

*Per Salling
sprogkonsulent
Codan Forsikring*

Det kære komma

Jeg ved at jeg har sagt og skrevet det før: Jo mindre væsentligt et sprogligt problem er, med desto større lidenskab og ufordragelighed diskuteres det – og på den måde bliver uvæsentlige problemer naturligvis til væsentlige, ja livsvigtige.

Tænk hvis vi kunne bruge lige så megen tid som vi bruger på kommaet, til at diskutere punktum, semikolon, tankestreg, udråbstegn og andre af de vigtige tegn.

Det er meget sympatisk ved Per Sallings artikel at han har sat sig ind i det nye komma; han ved hvad han taler om, og han argumenterer rapt og civiliseret. Det normale er uartikulerede brøl, når det gælder kommaet.

Per Salling skriver at man skal kunne grammatik og finde hoved- og led-sætninger hvis man vil bruge det nye komma. Men det skal man jo også hvis man holder sig til det grammatiske komma. Og de fleste tilhængere af

grammatisk komma synes at det bestemt ikke er nogen skade til at ungdommen lærer lidt grammatik, så argumentet kan vel ikke bruges mod det nye komma.

Så skriver Per Salling at man ved det nye komma skal huske »hvornår der skal være komma mellem hoved- og bisætning«. Det passer nu ikke. For en tekst består af en serie hovedsætninger (helsætninger), og nogle af disse indeholder bisætninger (ledsætninger). Ledsetsætningen er altså en del af helsætningen, og der kan derfor aldrig komme komma imellem!

Så er der problemet med komma ved relativsætninger. Hvis de er parentetiske, skal der komma omkring:

Min yngste bror, som bor i Køge, er lærer.

Men er de bestemmende, skal der ikke noget komma:

Den bror som bor i Køge, er lærer.

Kommaet viser altså noget om betydningen af det der skrives. Dette er if. Per Salling et uoverstigeligt problem for jævne mennesker. Men kommareglerne for begge systemer indeholder en fuldstændig parallel regel for de såkaldte appositioner. Er de parentetiske, skal de omgives af komma (Retsskrivningsordbogen § 48.7):

Venstres formand, Uffe Ellemann-Jensen, foreslår...

Men er de bestemmende, skal der ikke være noget komma:

Venstrepolitikerne Uffe Ellemann-Jensen, foreslår...

Den skal man altså under alle omstændigheder kende, og det finder Per Sal-

ling øjensynlig i orden. Så kan den samme regel for relativsætningerne ikke været noget større problem. I øvrigt: parentetiske relativsætninger er noget som kun meget få og sprogbevidste danskere bruger, så i praksis gælder det at der aldrig skal komma foran en relativsætning.

Det mest overraskende ved Per Sallings indlæg er det der står om den røde lampes effekt. Det grammatiske komma går på kryds og tværs af sætningens indhold og opbygning, og derfor er der ingen problemer med at sætte kommaerne, således som eksemplet med *Død eller invaliditet* viser det: det forventes slet ikke af kommaet at det er logisk eller let læsningen, det skal bare være der.

Men prøver man at sætte nyt komma i samme sætning, opdager man at der slet ikke skal være nogen! Vi får således fire linjer uden kommaer, og det giver en uoverskuelig tekst. Det er et sikkert tegn på at teksten er for svær, ubehjælpelig eller forkert konstrueret. På den måde virker det nye komma, og absolut ikke det grammatiske komma, som en art kvalitetskontrol på teksten: hvis du ikke kan sætte fornuftige kommaer i din tekst, så er der noget i vejen med den.

At der er mere end to-tre grammatiske kommaer mellem to punktummer, mener Per Salling er et sikkert tegn på at der er noget i vejen med sætningen. Lad gå med at et punktum med fire kommaer eller derover nok er svær, men man kan sagtens finde ulæselige sætninger med bare et eller to grammatiske kommaer – nemlig hvis de er sprængfærdige af ord. Så det er egentlig ikke kommaerne der viser noget, det er længden af helsætningen mellem de to punktummer.

Erik Hansen

Redaktionelt

For nogle år siden fik Mål & Mæle mulighed for at ansætte en sekretær til at holde redaktørerne i ørene og tage slæbet med at sende korrektur til forfatterne og overbevise trykkeriet om at nu er manuskriptet til næste nummer praktisk taget på vej.

Pernille Frost er den tredje i rækken af sekretærer. Hun har fra begyndelsen været udmærket og effektiv, men har i nogen grad misforstået sekretærens rolle. For ikke alene har hun skrevet kuverter, slikket frimærker, rykket langsomme forfattere og redaktører og beroliget vores – med rette – utålmodige trykkeri. Hun har også skrevet artikler, kontaktet forfattere på eget initiativ, fået gode ideer, læst manuskripter kritisk igennem og foreslået ændringer.

Hun har faktisk opført sig som om hun var redaktør og ikke sekretær, og det har den gamle redaktion været meget tilfredse med. Så tilfredse at vi har foreslået Pernille at indtræde i redaktionen.

Hun sagde heldigvis ja, og fortsætter herefter med to kasketter i Mål & Mæles redaktion. Pernille Frost er stud.mag. i dansk med gymnasiesidefag i samfundsfag, har tidligere arbejdet som informationsmedarbejder i Dansk Sprognævn og har som det vil fremgå af næste nummer udgivet en debatbog om politisk korrekthed.

Samtidig overgår posten som formelt ansvarshavende redaktør til Erik Hansen. Det har hidtil været Ole Tøgeby, som nu bor i Århus og i en del tilfælde har måttet tage ansvaret for

stof som han ikke havde set før det var trykt. Det har ganske vist ikke ført til så meget som 14 dages betinget hæfte, men det er mere praktisk at det redaktionelle ansvar placeres i København, hvor de tre andre redaktører bor og arbejder.

*Carsten Elbro
Erik Hansen
Ole Tøgeby*

Julegaveidé

Kender du en der interesserer sig levende for sproget, eller en der kunne trænge til at gøre det?

Hvad så med at give Mål & Mæle årgang 1998 i julegave og dermed også være med til at sikre bladets fortsatte eksistens?

Til at sende eller lægge under juletræet får du et ekstra eksemplar af decembernummeret 1997, som bl.a. rummer artikler om øvelser i sproglig opmærksomhed.

Gaveabonnementet kan tegnes hos Elbro-Tryk, tlf. 75 15 43 60.

I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden. Jorden var dengang tomhed og øde, der var mørke over urdybet, og Guds ånd svævede over vandene. Gud sagde: »Der skal være lys!« Og der blev lys. Gud så, at lyset var godt, og Gud skilte lyset fra mørket. Gud kaldte lyset dag, og mørket kaldte han nat. Så blev det aften, og det blev morgen, første dag.

1. Mosebog 1–5.

Autoriseret oversættelse 1992.

Sådan skabes den hebraiske verden i den nyeste oversættelse. I oversættelsen fra 1871 går det således til:

I Begyndelsen skabte Gud Himmelen og Jorden. Og Jorden var øde og tom, og der var Mørke over Afgrunden, og Guds Aand svævede over Vandene. Og Gud sagde: der vorde Lys; og der blev Lys. Og Gud saa at Lyset var godt, og Gud gjorde Skilsmisse mellem Lyset og Mørket. Og Gud kaldte Lyset Dag, og Mørket kaldte han Nat; og der blev Aften, og der blev Morgen, første Dag.

1. Mose Bog 1–5.

Den reviderede Oversættelse af 1871.

Foruden andre forskelle, er der seks *og*'er flere i den gamle end den nye oversættelse. Men hvad betyder de? Betyder de overhovedet noget? *Og* er jo et lille ord, det hyppigste på dansk, så det betyder ikke særligt meget. I denne artikel vil jeg diskutere om *og* betyder noget, og hvis det gør, da hvad.

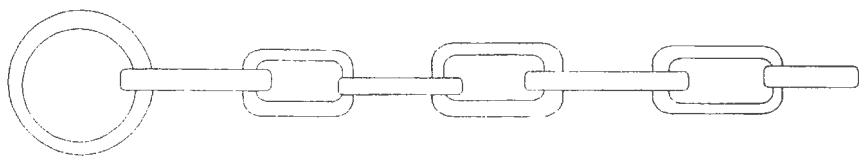
Ordet *og* findes allerede på runestene hvor det hedder *auk* (og *øge* hed *auka*) eller *ok*, og der er to teorier om hvad ordet er dannet af: enten er det en afledning til udsagnsordet *øge*, og betyder ca. 'forøget med', eller også er det beslægtet med et oldgræsk ord for 'igen'. Man kan i begge tilfælde godt forstå at ordet kan have fået betydningen af 'og' eller 'også'.

I det følgende vil jeg skelne mellem det almindelige *og* og det *og* der betyder 'også', i fx *Stakket hør giver óg lang tråd* og *Du skal óg dø*. *Og* i betydningen 'også' skal have tryk, det virker lidt gammeldags, men det er stadig forståeligt, og det er klart en anden og stærkere betydning end det almindelige *og*.

Jeg ser også bort fra at *og* i bestemte konstruktioner, mere eller mindre korrekt, bruges i stedet for *at* fordi de i talen lyder helt ens, nemlig så de rimer på *å* i *Fåborg*. Det er eksempler som: *Husker du og hente posten? De gik ud og lege. Jeg var så næsvis og spurgte ham... Han begyndte og gik.*

Og som sideordningsbindeord

Det almindelige *og* er et bindeord, en konjunktion, der forbinder to sproglige elementer. Det er således et af sprogets vigtigste bindemidler – i modsætning til *også*, som er et biord. Et bindeord er et ord der forener to led så de optræder som om de var ét led i forhold til omgivelserne; i sætningen *Hvor har Du en pæn Sabel og en stor Tornister* optræder de to led *en pæn Sabel* og *en stor Tornister*, der er forbundet med *og*, som om

Derfor havde hun alligevel givet soldaten forklædet dengang

Figur 1

de var ét led, nemlig genstandsled for *Hvor har Du ...*

Man kan skelne mellem forskellige slags bindeord: underordningsbindeord, sideordningsbindeord og samordningsbindeord. Ordene *at*, *om*, *mens*, *da*, *fordi* og flere andre er underordningsbindeord; *og*, *eller*, *men* og komma (i ikke-sidsteled i opremssninger) er sideordningsbindeord, og *thi* og *for* er samordningsbindeord. Underordnende bindeord forbinder et underordnet led med et overordnet led, fx forbinder ordet *at* i sætningen *Hun så at han kom* ledsætningen *han kom* med det udsagnsord som den er underordnet som genstandsled for.

Ordet *og* er et sideordningsbindeord, og det betyder at helheden af de sideordnede elementer i forhold til omgivelserne tæller som det samme som hver af de to dele som er forbundet: både *en pæn Sabel*, *en stor Tornister* og *en pæn Sabel og en Stor Tornister* kan optræde som genstandsled for *Hvor har du ...*

Og kan kun forbinde ækvivalenter

Sproglige tekster har som de forløber i tid kun én dimension, nemlig før og efter. Forbindelse mellem elementer i sproget er derfor af samme karakter

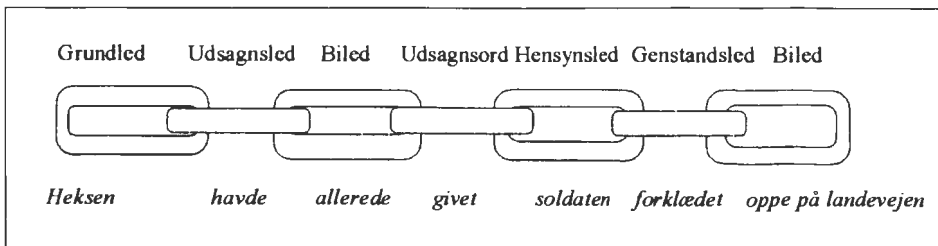
som forbindelserne i en kæde: det ene led er forbundet med det andet led, som er forbundet med det tredje led, som er forbundet med det fjerde led, osv. i én retning. I den normale sproglige kæde kan to led der støder op til hinanden, kun forbindes og danne kæde hvis de er komplementære, dvs. at de som leddene i en kæde vender hver sin vej. Således kan et grundled forbindes med et udsagnsled, et udsagnsled med et biled, et biled med et udsagnsord fordi de er komplementære. De passer til hinanden som fod i hosc, og derfor kan de danne en sproglig kæde (se figur 1):

Sideordning er at gøre to ækvivalente led til ét led, der så som en helhed (markeret med Tuborgparenteser: {... og ...}) er komplementær til det foregående og det efterfølgende led (se figur 2):

Helheden af {grundled og grundled} tæller som et grundled der kan danne kæde med et efterfølgende udsagnsled, og helheden af {genstandsled og genstandsled} tæller som et genstandsled der kan danne kæde med et foregående biled.

Og kan kun forbinde led der står ved siden af hinanden

Som det fremgår af tegningerne af kæderne, er det kun led der støder op til

Figur 2

hinanden der kan forbindes med *og*. Sådan har det imidlertid ikke altid været på dansk. I Peder Laales samling hedder et kendt ordsprog: *Mange bække oc smaa gøre en stor aa*, og det betyder 'Mange og små bække gør en stor å'. (Når man i dag siger mange bække små gør en stor å, er det for at bevare rimet, selv om man ikke kan bevare *og*.) I Jyske lov står der *Ræte men oc spakæ*, og det betyder 'retfærdige og kloge mænd'.

Dengang, før 1400-tallet, kunne man altså med ordet *oc* lave en enhed af to ækvivalente størrelser *Mange* og *smaa* – uden at de stod ved siden af hinanden og stødte sammen. Således kunne man gøre på kasussprog som latin og altså antagelig på olddansk. På kasussprog er det nemlig ved kongruens (overensstemmelse) mellem kasusendelserne på tillægsordene og de navneord de lægger sig til, markeret hvilke ord der danner en enhed, og hvilke der ikke gør. Da kasusendelserne forsvandt på dansk, og det var de næsten omkring 1400-tallet, kunne man ikke holde rede på hvilke ord der hørte sammen hvis de ikke stod ved siden af hinanden, og derfor indførte man reglen om at man skulle sætte de led som man ville forbinde med *og*, ved siden af hinanden.

Fra biord til bindeord

Man skal lægge mærke til at ordsproget

i sin oprindelige form kan læses på to forskellige måder; enten betyder *Mange bække oc smaa gøre en stor aa* som sagt: 'mange og små bække gør en stor å', men det kunne også betyde: 'Mange bække, også små, gør en stor å'. I sidste tilfælde betyder *oc* 'også', og sådan kan man jo bruge det trykstærke *og* den dag i dag: *Mange bække, óg små, gør en stor å*. På dette sprogrtrin kunne man altså ikke se om *oc* var et biord eller et bindeord. Eller rettere sagt: det var oprindeligt et biord, for ordene blev bundet sammen med andre midler end med bindeord, nemlig kasus og kongruens.

Det var altså først da man indførte reglen om at de med *og* forbundne led skulle stå ved siden af hinanden at *og* blev til et bindeord, og det er netop det der er karakteristisk for et ordstillingsprog i modsætning til et kasussprog: et sætningsled skal være et afgrænset stykke land, det må ikke have øer og enklaver spredt ud i andre leds områder. Dermed fungerer *og* som en forbinde og ikke som et biled. Men dermed taber ordet i betydning og vinder i funktionel kraft.

I *Mange bække, óg små, gør en stor å* betyder *og*: 'også selv om', således at sætningen betyder: 'mange bække gør en stor å, også selv om de er små'. Det kan *mange og små bække gør en stor å* ikke komme til at betyde. Da *og* blev et bindeord, mistede det altså betydningen

'selv om', 'på trods af', som det havde da det var biord. Tilgængæld har det vundet en strukturerende kraft, idet det kun sideordner ækvivalenter; den kraft har billedet ikke.

Det eneste der i vore dage er tilbage af betydningen 'på trods af', er at man, når man sideordner, sætter det der skal opfattes som mest kendt, først, og det mest informative, sidst. Det er mere almindeligt at sige *min søster og svoger* end *min svoger og søster*, for man har jo kendt søsteren før svogeren. Når heksen siger til soldaten: *Hvor har Du en pæn Sabel og en stor Tornister*, angiver hun ved rækkefølgen af de sideordnede led også at hun synes at tornysteren er mere imponerende end sablen.

Udeladelse af fælles leddele ved sideordning af komplekse led

Reglen om det moderne bindeord og kan formuleres således: To eller flere led kan, hvis de er ækvivalente, og hvis de står umiddelbart ved siden af hinanden, sideordnes med en sideordningskonjunktion (*og, eller, men* eller komma). De danner dermed tilsammen ét led af samme type som hver af de sideordnede elementer (markeret ved {... og ...}); leddenes rækkefølge er vilkårlig, men det man sætter sidst, markerer man som det nyeste og mest interessante.

Eksempler: *Stemplerne bevæges {op og ned}; {søn- og helligdage}; Hvor Du har {en pæn Sabel og en stor Tornister}; han gav {pigerne dukker og drengene legetøjshiler}; Nålene {samlede hun sammen og gemte}. {Den danske og den finske} båd kom i mål før de andre. Man kan se hvor sideordningsforbindelsen begynder (markeret med {...}), ved at der på dette sted kan indsættes et *både*, fx *Stemplerne bevæges både op og ned; både søn- og helligdage*.*

Læg mærke til at man ikke kan ind-

sætte et *både* i eksempler som: *Gå rask hen og tag Hunden. Det var en lørdag aften, jeg sad og ventede' dig. Tag og hent avisen. Han gik hen og hængte sig. Man kan ikke sige: Gå både rask hen og hent hunden. ... jeg både sad og ventede' dig. Det er fordi leddenes rækkefølge ikke er vilkårlig og helhederne ikke en sideordning, men en slags styring fra det første til det andet led. Det første led kan angive forudsætningen for det andet led (*gå hen og ...*, *tag og ...*) eller tilstanden hvorunder det andet led finder sted (*sidde og ...*, *stå og ...*).*

Man kan også sideordne komplekse led, dvs. helheder der består af flere ord som ikke hører indbyrdes sammen i lokale helheder inden for det komplekse led. Hvis to eller flere dele optræder i begge de sideordnede komplekse led, kan man udelade dem i det ene. Er det sammensatte ord der sideordnes, nævnes de fælles dele før, og udelades efter konjunktionen, eller omvendt, afhængigt af om de står hhv. før eller efter de varierende dele, fx *søn- og helligdage, haveborde og -stole*. Som reglen er formuleret her, skulle man tro at man også kunne finde: *veranda- og haveborde og -stole*; jeg har dog aldrig set sådanne eksempler.

Når to eller flere komplekse grammatiske helheder der sideordnes, indeholder fælles led (gælder dog ikke genstandsled), nævnes disse før, og udelades efter bindeordet (de udeladte dele er markeret ved små forsænkede bogstaver i [kantet parentes]), fx: *nålene {samlede hun sammen og gemte [hun]}*; *Den gamle mand {traf jeg dengang ofte og gav [jeg dengang ofte] en almisse}*; *Ca. halvdelen af de moderate {mødte ikke og afgav [ikke] deres stemme}*; *{Ib gik på universitetet om formiddagen og Ulla [gik] på skole om eftermiddagen}*. *Bolden var {af kløven blevet trillet ned ad bakken og af hjæl-*

peren [blevet trillet] *op* [ad bakkon] *igen*}. {*Han stod af toget i Roskilde og hun* [stud] *p'å* [toget i Roskilde] }.

Læg mærke til at fælles genstandsled ikke kan udelades, men må genoptages med et pronomen (markeret med **fed**): *Derfor {sleb hun dørene i går og malede **dem** i dag}. Hun {samlede nålene sammen og gemte **dem**}. Jeg {traf den-gang ofte den gamle mand og gav **ham** [den gang ofte] en almisse}. Kun hvis genstandsledet står før eller efter begge sideordnede led, kan man efter hovedreglen om sideordning undgå at gentage det: *Dørene {sleb hun i går og malede [hun] i dag}. Hun {sleb og malede} dørene*.*

Læg også mærke til at de udsagnsord der ikke sideordnes med, men styrer leddet der kommer efter *og*, udsagnsord for forudsætning og tilstand, faktisk kan udelade genstandsled i leddet efter *og*: *Tag et løg og hak_[det]; Jeg finder en avis og lægger [den] under. Han hentede en prop og satte [den] i hullet*. Men det er fordi der ikke er tale om egentlig sideordning, men styring.

Og som sprogligt lakmuspapir

Ordet *og* betyder altså 'med forøgelse med', men kun når det forbinder sprogligt ækvivalente størrelser (med udeladelse i identiske og ækvivalente fælles dele). Dermed bliver *og* en slags sprogligt lakmus-papir: hvis to størrelser er ækvivalente, kan de sideordnes med *og* til en helhed af samme type; kan de omvendt ikke sideordnes med *og*, er de ikke ækvivalente og kan derfor ikke udgøre en helhed tilsammen.

Man kan sideordne to navneord som er ækvivalente i forhold til deres omgivelser: {*Kongen og dronningen*} *ankom rettidigt*. {*Gamle {mænd og koner}, og andre standspersoner*} *går aftentur ... Kongen havde {sin hær og [sin] flåde} i behold. Hans gamle {far og mor} var*

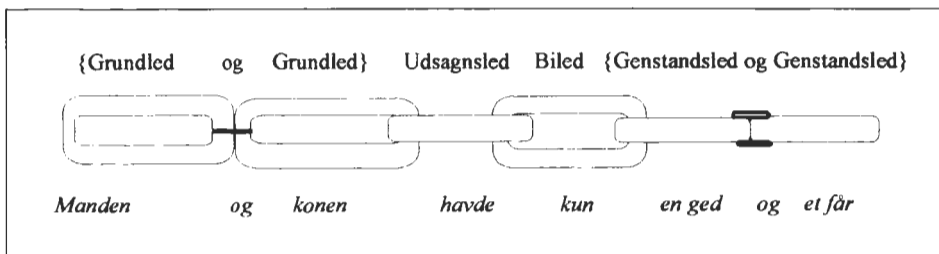
døde. {*Billedet og teksten*} *side 99 er helt utydelig*. Derved danner de to led en helhed som skal tælle som ækvivalent med hver af delene i forhold til omgivelserne. Man kan ikke sige **gam-melt {nag og misundelse}* og **Den gamle {mand og kone}* for så er der ikke kongruens mellem tillægsordet og kønnet på begge navneordene, eller mellem ental i *den* og flertal i *mand og kone*.

Jeg har tillid til min {fætter og ven} kan kun handle om én person; hvis der er to, skal man sige: *Jeg har tillid til {min fætter og min ven}*. Man kan ikke udelade det andet *min* fordi de to gange *min* ikke er ækvivalente; måden man har en fætter på, er ikke den samme som måden man har en ven på.

To tillægsord der lægger sig til samme navneord, kan sideordnes: *Den {store og fæle} ulv. Et {gult og blåt} flag*. Hvis artiklen indgår i sideordningen, fx {*Et gult og et blåt*} *flag*, er der to flag.

Man kan sideordne to sætningsrester, dvs. alt hvad der kommer efter fundamentet (og udelade det fælles grundled efter *og*), selv om det ene udsagnsord er uægte sammensat (*stole på*): *Ham {stolede hun på og elskede [hun]}. Man kan sideordne to sætninger og udelade fælles udsagnsled og navneord efter forholdsord: {*Han stod af toget i Roskilde og hun* [stud] *p'å* [toget i Roskilde]}. Man kan sideordne helheden af hensynsled og genstandsled: *Han gav {pigerne dukker og drengene legetøjsbiler}*. Man kan sideordne to sætninger med udeladelse af fælles udsagnsled: {*Ib gik på universitetet om formiddagen og Ulla [gik] på skole om eftermiddagen*}. Man kan sideordne to udsagnsled: *Hun {taler og skriver} perfekt fransk*.*

Derimod kan man ikke sideordne sætningens første led, fundamentet, med sætningens andet led, udsagnsled-

Figur 3

det: **Derfor og havde hun alligevel givet soldaten forklædet dengang*, ej heller udsagnsleddet med grundleddet: **Derfor havde og hun alligevel givet soldaten forklædet dengang*, ikke udsagnsleddet med biled 1: **Derfor havde hun og alligevel givet soldaten forklædet dengang*, ikke bileddet med udsagnsordet: **Derfor havde hun alligevel og givet soldaten forklædet dengang*, ikke udsagnsordet med hensynsleddet: **Derfor havde hun alligevel givet og soldaten forklædet dengang*, ikke hensynsleddet med genstandsleddet: **Derfor havde hun alligevel givet soldaten og forklædet dengang*, og ikke genstandsleddet med biled 2: **Derfor havde hun alligevel givet soldaten forklædet og dengang*.

Den grammatiske lakmusprøve kan så give en komplet liste over hvilke led der kan være i en sætning. Det kan beskrives således og svarer til det der kaldes Diderichsens sætningsskema: FUNDAMENT + UDSAGNSLED + GRUNDLED + BILED 1 + UDSAGNSORD + HENSYNSLED + GENSTANDSLED + BILED 2 (se figur 3).

Af eksemplerne ovenfor ser man at disse led kan sammenbindes på forskellige måder, nogle kan være udeladt så kæden bliver kortere, og andre kan være bundet sammen til nye større led, fx:

Fundament + [Udsagnsled + Grundled + biled 1 + Udsagnsord + biled 2]

Fundament + [Udsagnsled + Genstandsled]

Fundament + Udsagnsled + [Hensynsled + Genstandsled]

Læg mærke til at [Hensynsled + Genstandsled] opfattes som ét led tilsammen, men ikke som en sideordningskonstruktion.

Sætningsleddenes mangfoldighed

Når man bruger *og* som en sproglig lakmusprøve, ser man at der er mange flere slags led i sætningen end Diderichsens skema synes at vise. Den største mangel ved skemaet er at der ikke skelnes mellem forskellige biled. På den plads som hedder biled 1 kan der stå forskellige ord og led: *Hun er heldigvis kommet*, *hun er netop kommet*, *hun er ikke kommet*. Hvis de var ækvivalente, skulle de kunne sideordnes, men det kan de ikke: **hun kom heldigvis og ikke*, **hun er netop og heldigvis kommet*, **hun er ikke og netop kommet*. Tværtimod de kan sættes efter hinanden uden sideordning: *Hun er heldigvis netop ikke kommet*. De tre biled er altså komplementære, udgør hvert sit led i den sproglige kæde og kan kaldes hhv.: attitude-biled, relationsbiled og operator-biled.

På biled 2-pladsen kan der også stå forskellige led: *Hun har sovet godt*, *Hun har sovet i stuen*, *hun har sovet længe*, *hun har sovet ud*. Man kan side-

ordne *godt og længe*, men ikke nogen af de andre: **Hun har sovet godt, ud og i stuen*. Tværtimod kan man forbinde dem uden sideordning: *Hun har sovet godt og længe i stuen. Hun har sovet ud i stuen*. Igen er det en grov forsimpning at sige at der er ét led der kunne kaldes biled 2; der er tre led i kæden der kan kaldes hhv.: mådes-biled, udsagnspartikel og relations-biled.

Skemaet over sætningens led kommer altså til at se således ud: FUNDAMENT + UDSAGNSLED + GRUNDLED + ATTITUDEBILED 1 + RELATIONSBILED + OPERATORBILED + UDSAGNSORD + HENSYNSLED + GENSTANDSLED + MÅDESBILED + UDSAGNSPARTIKEL + RELATIONS-

Man ser også at udsagnsord med [genstandsled + omsagnsled til genstandsled] og udsagnsord kun med genstandsled ikke er ækvivalente selv om de har fælles genstandsled; man kan ikke sige **hun {samlede sammen og gemte} nålene*. Derimod synes det at være lettere at sideordne udsagnsord med middelbart genstandsled og udsagnsord med direkte genstandsled: *Hun {stolede på og respekterede} de fremmede. Hun både {pegede på og om-talte} træet, da de stod på landevejen*.

Sætningsleddene er således betydeligt mere mangfoldige end den traditionelle grammatik lader ane, og det afsløres helt entydigt af hvorledes ordet *og* fungerer: *og* forbinder ækvivalenter, dvs. led af samme type; led der forbindes uden *og*, er komplementære og således ikke af samme type.

Og som zeugmaprøve

Og kan ikke blot bruges som lakmusspir på typen af grammatiske led i sætningen, men også på typen af betydningsmæssige forhold mellem de grammatisk forbundne led. Grammatisk set

er der ikke noget i vejen for at sideordne to navneord der modificeres af det samme tillægsord eller stedord, blot de tilsammen udgør en helhed med samme tal og køn som delene: *{gamle {mænd og koner} og andre standspersoner}, Min {fætter og ven}*. Derimod er det temmelig underligt at sige **høje {tårne og tordenskrald}*, det er nemlig det der hedder et zeugma, og det giver som regel komisk virkning. Man bliver nødt til at sige *Hvad han frygtede mest, var {høje tårne og høje tordenskrald}*. Komikken kommer frem i *Hvad er højest, Rundetårn eller et tordenskrald?*

Dette forhold er faktisk forklaret ved reglen om at *og* kun forbinder størrelser der er ækvivalente, dvs. tæller som det samme i forhold til et tredje led. Sagen er at *høj* ikke er det tredje led på samme måde i forhold til *tårne* og *tordenskrald*; i *høje tårne* betyder *høj* 'som rager langt op', og i *høje tordenskrald* betyder det 'som har stor lydstyrke'. Forholdet mellem *tårne* og *høje*, og mellem *tordenskrald* og *høje* er ikke det samme, og *tårne* og *tordenskrald* følgerlig ikke ækvivalente i forhold til *høje*.

I {begyndelsen og kådhed} skabte Gud himlen og jorden, kan vist kun opfattes som et komisk zeugma, mens man sagtens kan sige *I {begyndelsen og slutningen} af teaterstykket er lyset dæmpet*. Det skyldes igen at ordet *ikke* betyder det samme foran ordet *begyndelsen* og ordet *kådhed*. De er derfor ikke ækvivalente og kan ikke danne en enhed tilsammen. I første tilfælde betyder *i* 'på tiden hvornår' og i andet 'sindsstemningen hvorunder'.

Omvendt kan man sige at ordene *tordenskrald* og *tårne* og ordene *begyndelsen* og *kådhed* ikke kan forenes til en helhed fordi de hører til forskellige betydningsfelter eller semantiske områder. Begrebet 'tårn' hører til kategorien

'fysisk genstand i rummet', mens 'tordenskrald' hører til kategorien 'lydlig begivenhed'. Begrebet 'begyndelsen' hører til kategorien 'tidspunkt eller -rum', mens 'kådhed' hører til kategorien 'sindstilstand'. Og kan bruges til at finde ordenes mangetydigheder (polysemi).

Ved hjælp af ordet *og* kan man således inddеле hele vores begrebsforråd i kategorier og underkategorier af samme type som man gør i 20 spørgsmål til professoren: planterige, dyrerige, mineraltlige eller begreber. I sproget ser begrebspyramiden snarere således ud: et navneordsbegreb er enten 'tegn' eller 'enheder der ikke er tegn'; 'ikke-tegnsenheder' inddeles i 'håndgribelige genstande i rummet' og 'ikke-håndgribeligt fænomen (i tiden)'; 'fænomener' inddeles i 'kendsgerninger' og 'tidsforløb'; 'tidsforløb' i 'tilstande' og 'processer', og 'tilstande' i 'relationer', fx *afhængighed*, 'resultater' fx *undtagelse* og 'sindstilstande', fx *kådhed*.

Og i begyndelsen skabte Gud himlen og jorden

Hvilken forskel giver det så at der i den gamle bibeloversættelse var seks flere *og*'er end i den nye? Reglen er at afsenderen med sideordning forudsætter at de to sideordnede størrelser er ækvivalente – og hævder at helheden er ækvivalent med hver af delene i forhold til et tredje led. Jeg prøver at markere sideordningerne med Tuborg-parenteser:

I begyndelsen skabte Gud {himlen og jorden}. {Jorden var dengang {tomhed og øde}, der var mørke over urdybet, og Guds ånd svævede over vandene}. {Gud sagde: »Der skal være lys!« Og der blev lys}. {Gud så, at lyset var godt, og Gud skilte lyset fra mørket}. {Gud kaldte lyset dag, og mørket kaldte han nat}. {Så

blev det aften, og det blev morgen, første dag}.

1. Mosebog 1-5.

Autoriseret oversættelse 1992.

I det andet punktum er det ved sideordning vist at de tre sætninger: 2/ *{Jorden var dengang {tomhed og øde}*, og 3/ *der var mørke over urdybet*, og 4/ *og Guds ånd svævede over vandene}* er ækvivalente i forhold til den første sætning, det er altså tre sider af den samme tilstand som rådede dengang. Man må forstå det sådan at første sætning 1/ *I begyndelsen skabte Gud {himlen og jorden}* er som en avisoverskrift der i én sætning sammenfatter alt det der kommer. 2-4 angiver så hvorledes det var før han skabte verden.

Denne enhed af de tre sider af tilstanden før skabelsen er så anledningen til at Gud skaber verden. Det gør han i tre handlinger der forudsætter hinanden som led i en plan: først skaber han lyset, det er en nødvendig forudsætning for at han kan skille det fra mørket, og det er forudsætningen for at han kan give de to tilstande navne. Resultatet af den udførte plan er at det bliver aften og morgen.

Mere indviklet bliver det at beskrive den gamle oversættelse, men jeg prøver ved at sætte dem op som vers (se figur 4):

Hvis man går ud fra at *og* altid sideordner så snævert som muligt, skaber *og* foran hver sætning en pyramidestruktur, således at 5/ og 6/ hænger sammen og 7/ og 8/ hænger sammen. Dernæst hænger 5-6/ sammen med 7-8/, og til sidst hænger 5-8/ sammen med 1-4/ og 9-12/.

2-4/ er som i den nye oversættelse en treleddet sideordning af de tre tilstande, der hver især er ækvivalente i deres forhold til det foregående og efterfølgende,

{	{I Begyndelsen skabte Gud {Himmelen og Jorden}.	1/
Og	{Jorden var {øde og tom},	2/
	og der var Mørke over Afgrunden,	3/
	og Guds Aand svævede over Vandene}}.	4/
Og {	{Gud sagde: der vorde Lys;	5/
	og der blev lys}.	6/
Og	{Gud saa at Lyset var godt,	7/
	og Gud gjorde Skilsmisse mellem {Lyset og Mørket}}}	8/
Og {	{Gud kaldte Lyset Dag,	9/
	og Mørket kaldte han Nat};	10/
og	{der blev Aften,	11/
	og der blev Morgen, første Dag}}}	12/

1. Mose Bog 1-5. Den reviderede Oversættelse af 1871

Figur 4

og ækvivalente med helheden som de indgår i. Men denne enhed er i sig selv sideordnet med den første linje og er altså ækvivalent med denne i forhold til det efterfølgende. Men det efterfølgende er det også ækvivalent med i forhold til hvad der kommer efter det, og så videre indtil Adam giver dyrene navne (kapitel 2 vers 20).

Meningen med denne ordning bliver at man ikke kan opfatte skabelsen som en beretning med en overskrift og, som alle andre beretninger, med en tilstand der er en komplikation og anledning for helten (Gud) til at handle. Meningen er at man skal opfatte skabelsen som en uigennemtrængelig enhed af en masse ting (afgrunde, mørke, ånd, vand, lys, tid), og at det egentlig ikke er den indre organisation der er i opmærksomhedens fokus, men hele denne helheds relation til det tredje, det efterfølgende (at Adam giver dyrene navne osv.), en relation som er ækvivalent til hver enkelt dels relation til dette tredje fænomen. Gud

sætter verden i gang indtil han får modspil af Adam.

I den nye oversættelse er fortælleren af historien en der kan se den udefra og strukturere den som man strukturerer andre historier; i den gamle kan fortælleren ikke overskue andet end en uigennemtrængelig enorm åbenbaring om en skabelse som er forudsætningen for menneskelivet.

Og, det giver en forskel.

Ole Togeby, f. 1947
professor i dansk sprog
Aarhus Universitet

Topti-listen

Der findes to typer sprogs spørgsmål til læreren, konsulenten eller ekspert.

Man kan spørge for at få en oplysning: »Hvad er det for *et stykke* vi har i udtrykket *når det kommer til stykket*?«

Eller man kan spørge for at få ret: »Hvorfor er der så mange der siger *få rede*, når det nu hedder *for*?«

Den første type spørgsmål er for en stor del engangsspørgsmål, og der er mange af dem. Den anden type er nogle få spørgsmål som går igen og igen.

Den sidste gruppe spørgsmål kan godt være motiveret i oprigtig tvivl om sprogbrugen og i interesse for at få noget at vide om sproget. Men meget tit drejer det sig udelukkende om at få medhold – og hermed ret til at slå andre i hovedet hvis de taler og skriver anderledes end en selv. Gengangsspørgsmålene viser altså hvad der for tiden irriterer og bekymrer folk.

Inden for de sidste ti år har jeg i flere omgange været med til at lave udsendelser om sprog for Danmarks Radio. Udsendelsesrækkerne var bl.a. baseret på lytterspørgsmål, både skriftlige og telefoniske. Det er blevet til hundredvis af spørgsmål, og da brevene er gemt og telefonspørgsmålene omhyggeligt registreret af en sekretær i Radioen, er det muligt at undersøge hvad det egentlig er danskerne spørger om og brokker sig over når det gælder sproget.

Jeg har nu været igennem alle lytterenvendelser og har lavet en liste over de ti hyppigste spørgsmål om udtale, grammatik og betydning. Dog har jeg

ikke beregnet den relative hyppighed af de ti spørgsmål, men har inddelt dem i tre grupper efter arten.

Udtale

Forudsætning med tryk på *sæt* er noget der optager og generer mange. Ligesom *at* udtalt *å* foran en navnemåde:

vil du have noget *å* drikke?

ForudSÆTning er den gamle dannede udtale, men mange i de sidste par generationer fortækker det nymodens *FORudsætning*. Der henvises som regel til logikken: når *forudsætte* har tryk på *for-*, skal *forudsætning* også have det. Det er da meget fornuftigt, men hvorfor er der ingen der har noget imod *førsvar* (jf. *at forsvåre*), *misúndelse* (jf. *misunde*), *uvidenhed* (jf. *úvidende*)?

Tilsvarende med *å/at*: de sidste 600 år har vi udtalt skrevet *at* foran navnemåde som *å*, men nu skal det altså pludselig være forkert. Man kunne også overveje om det ikke er stavemåden *at* der er forkert! Nordmændene skriver jo uden videre *å snakke* osv. Men hvis man fastholder at det er udtalen der er forkert jævnført med stavemåden, hvorfor er det så ikke forkerte udtaler vi har af *det*, *de*, *vejr*, *mig*, *af*: *de*, *di*, *vær*, *maj*, *a*.

De nye udtaler *prast*, *tratten*, *ratfærdighed*, *framtid* osv. kritiseres mange gange i brevene, mens det flade *a* kun sjældent berøres. Det hænger selvfølgelig sammen med at de fleste nulevende danskere efterhånden har det flade *a* i deres udtale, og så er der jo ikke noget at kritisere. Om 30 år vil man finde

prast, tratten osv. helt naturligt, men til gengæld jamre over noget nyt.

Stød i *tyrkisk, barsel, bestyrtet, prøv* og *mærk* osv. generer mange. Men hvis den ældre generation og dennes forældregeneration ikke havde sjuksket så meget med deres udtale, var dette aldrig sket. Man havde tidligere ustemt *r* i disse ord, og det var et rigtigt *r* som i *ramme*. Det gav ikke en chance for stød, for stød kræver enten lang vokal: *bi, skib* – eller kort vokal + stemt konsonant: *mild, kam*. Men så forsvandt det ustemte *r* i *tyrkisk* osv. og blev erstattet af et stemt: *tyåkisk, bestvåtet, mæåk* – og så var der fri adgang for stødet. Fædrenes synder...

Grammatik

Mange kan ikke acceptere udtrykket *i steden for*. Det er igen et eksempel på at den gamle form lægges for had. *I steden for* er et minde om dengang det hed *en sted*. Naturligvis er *i stedet for* også korrekt, men ligefrem at forsøge at udrydde den ærværdige gamle form er brutalt og pietetsløst.

Så er der problemet med *de/dem*. Det drejer sig både om *de* hvor nogle venter *dem*:

sig det til de der skal med på turen

og det omvendte

dem der skal med på turen, må af med 50 kr.

Der har været rod og usikkerhed på dette punkt de sidste 100 år, og der er ingen udsigt til at sprogbrugen falder til ro foreløbig. Der er i øvrigt ingen, selv ikke de strengeste kritikere af *de/dem*-rodet, der vover at følge en bestemt regel på dette område. For prøver man at være konsekvent, risikerer man at blive hånet for at sige det rigtige, f.eks.

disse to bøger er meget bedre end de jeg læste sidste uge

Her er *de* 100 % korrekt, men det lyder jo inderlig forkert.

Udtrykkene *starte op* og *åbne op* bliver i mange henvendelser kritiseret for deres overflødige *op*. Der er faktisk nogle specielle forbindelser med *starte op* hvor *op* giver en god nuance, men i de fleste tilfælde er *op* inderlig overflødig. Men hvorfor er der ikke en eneste der vander sig over det overflødige *ad* i *prøv ad, lad os se ad, skal vi ikke følges ad*?

Det er faktisk ret tilfældigt hvad det er der irriterer og ophidser os!

Betydning

Den nye brug af *rimelig* kommer ind som nr. 1 af betydningsproblemerne:

jeg stammer fra en rimelig fattig familie

stormen har anrettet rimelig store skader

Det nye er at *rimelig* nu kan bruges i forbindelse med noget negativt, tidligere skulle ordet forbindes med det positive: *rimelig rask*, men ikke *rimelig forkølet*. *Rimelig* er dermed i gang med at tage samme tur som *temmelig* for 100 år siden, men overgangstiden bliver fuld af surhed og forbitrelse.

Sammenblandingen af *chance* og *risiko* kommer igen som problem en del gange. Det støder mange at *chance* bruges om noget uheldigt eller farligt:

der er chance for snæglatte veje

På den måde går der en værdifuld nuance tabt i sproget, siger kritikerne, og det kan de have ret i.

Der er stor enighed om at hade udtrykket *dufte til noget* – til trods for at det jo netop tilfører sproget en betyd-

ningsnuance som vi ikke havde før: *at dufte til noget* er at opfatte et godt lugt-indtryk; *at lugte til noget* kan gå på både det gode og det dårlige. Men lige så forkasteligt det er at forringe sproget ved at blande *chance* og *risiko* sammen, lige så galt er det et berige sproget med udtrykket *dufte til*.

Det er ikke nemt!

Passé

Nu kunne det være interessant at sammenligne disse topti-irritationer med tilsvarende ti for 50, 100 eller 200 år siden. Det støder desværre på praktiske vanskeligheder af forskellig art. Men har man fulgt med i sprogdiskussioner et passende antal år, kan man med nogenlunde sikkerhed opstille en topti-liste som den ville se ud før i tiden, men som nu er passé.

De fleste af eksemplerne nedenfor er med i radiomaterialet, men altså langt fra hyppige nok til at komme med i topti-listen.

Det flade *a* er allerede nævnt: det irriterer ikke så meget som før, idet de fleste midaldrende danskere nu selv har det i deres udtale.

Det bløde *d* i *snedker*, *bødker* og *Bredgade* var tidligere et sikkert irritationsmoment, men spiller nu en meget ringe rolle.

Der er stadig nogle der brokker sig over udtalen af *tunnel* med tryk på anden stavelse, men de er efterhånden få.

Også kritikerne af datidsformen *farede* (for *for*) er tyndt repræsenteret. Ligesom de der kritiserer former som *gymnasie*, *studie*, *akvarie*.

Ganske enkelte kritiserer sammenblandingen af *sprænge* og *springe*, mens ingen ømmer sig over formen *vores*, der er ved at udkonkurrere *vor/vort/vore*.

Der er heller ingen kritik af grammatikken i sætninger som

jeg blev tilbudt et ny job

I ønskes en glædelig jul

– et af de sikreste hit for 40 år siden.

Dengang diskuterede man også om *klimaks* betyder 'stigning' eller 'højdepunkt', men dette problem synes ikke at optage mange mere. Lige så lidt som betydningen af *hinanden* over for *hverandre*. *Hverandre* synes at være ved at forsvinde ud af sproget.

Og således vil det blive ved til evig tid: Vi midaldrende accepterer fuldt ud vores egne sproglige unoder, som vi blev kritiseret for af vores forældre. Mens vi føler at det er vores ret og pligt at tugte de unge for deres sproglige eksperimenter og nyskabelser.

Og ungdommen vil med årene trofast følge i fædres spor.

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Mål & Mæle

Ord til tiden

!!!! skillepind

Hvad hedder sådan en pind på et transportbånd der skiller den ene kundes varer fra den anden? Sådan blev Sprognævnet for nylig spurgt, og svaret blev at man ikke havde kendskab til nogen etableret betegnelse for denne pind. En tilfældig rundspørge hos de kassamænd og -damer der har pinden tæt inde på livet, gav typisk resultatet: »Den hedder da ikke noget!«. Og her kunne historien godt slutte, for hvis den ikke allerede har et navn, så er det fordi den ikke behøver ét – vi taler aldrig om den. Men da ballet nu er åbnet, kan vi benytte lejligheden til at kikke sproget lidt i kortene og forestille os hvad den kunne hedde. Og sådan opstår forslaget *skillepind* som det første der falder en dansker ind som beskrivelse af en 'pind der skiller'. Neutralt, enkelt, selvforklarende og selvfølgelig, fordi det ligger latent på spring i sproget. Vi må så se om den praktiske pind og dens brugere vil vide af det gode navn *skillepind*.

! tryghedsalarm

En tryghedsalarm er et elektronisk kaldeapparat beregnet til ældre mennesker. Alarmen bæres som et armbåndsur, og med denne kan man sætte sig i forbindelse med en Falckstation, hvis man fx er faldet og trænger til hjælp. Ordet er enten dannet parallelt til *tryghedsopkald* (registreret fra 1973), der betegnede et rutinemæssigt,

dagligt telefonopkald som nogle kommuner tilbød hjemmeboende ældre, eller også er det overtaget fra norsk *trygghetsalarm* (ca. 1990). Men *tryghedsalarm* er ikke en af de mest heldige nyskabelser, for man kan indvende at der er noget ufrivilligt komisk over denne sammensætning der parallelt med brandalarm kunne fortolkes 'alarm i tilfælde af tryghed'. Men selv om vi fortolker ordet som det er ment: 'alarm som skaber tryghed', har vi stadig det problem at et ord som burde være neutralt beskrivende om en tilsvarende neutral genstand, ikke er det, på grund af førsteleddet *tryghed* som får helheden til at ose af overdrivelse og markedsføring.

Logo til Mål & Mæle

Fra to kreative læsere har vi modtaget bagsidens logoforslag. Overskriften er et forslag fra Børge Andersen i Tåstrup, og herunder ses to forslag fra Kristian Jensen i Frederiksværk. Vi takker dem begge og minder andre læsere om at de også kan nå at deltage i konkurrencen om at blive ophavsmand til Mål & Mæles nye logo. Vi skal blot have en idé, skitse eller tegning i hænde senest 1. december.

